

مُهرهای مالکیت

دکتر محسن جعفری مذهب*

چکیده

در این گفتار، مُهرهای مالکیت دستنوشته‌ای مورد بررسی و معرفی قرار گرفته که مربوط به یک مالک است و افزون بر حرکت نقش و خط مُهرها از سادگی به پختگی، نشانگر تحوّل و حرکت فکری صاحب مُهر نیز است. مالک دستنویس مذکور، مُهرهای مختلف خود را بر روی یک برگ ثبت کرده است. دو مهر مربع به سوی خارج کتاب و دو مهر بیضی به سوی داخل کتاب نقش بسته است.

کلید واژه: مُهرهای مالکیت، طالع نامه مردان و زنان، تحوّل و حرکت نقش و خط مُهر.

پس از انجام کتابت هر کتابی، گزارش نگارش آن به صورت انجامه در پایان کتاب می‌آید که بیشتر به دست کاتب نوشته می‌شود. انجامه نسخه‌های به خط مؤلف به دست مؤلف نگاشته می‌شود. پس از این مرحله، همه افزوده‌های بعدی بر کتاب را در عرف نسخه‌شناسی غربی Exlibris یا خارج از متن کتاب می‌گویند که هنوز معادل فارسی آن را ندیده‌ام. بدان دلیل که هنوز این بخش، هویت مستقل خود را نیافته است و درباره آن در جایی دیگر نوشته‌ام.

از افزوده‌های پس از تولید کتاب، ثبت نام مالک بر آن است که گاه با عبارتهایی چون «هوالمالك...»، «هوالمالك بالاستحقاق...»، «من عواری الزمان لدی...»، «دخل فی ملکی...»، «مالك هذا الكتاب مملوك مالك الرقاب...»، «هو المالك الحقيقي...»، «كيف اقول هذا فی ملکی ولله ملك السموات والأرض...»، «این کتاب... مملوک...» و ...

*. عضو هیئت علمی کتابخانه ملی ایران.

می‌آمد که حاکی از عاریه بودن مالکیت بر کتاب بود. اما کسانی نیز بدون ذکر این عبارات، مهر شخصی خود را بر جای‌های گوناگون کتاب (و بیشتر آغاز و انجام) ثبت می‌کردند.

به تازگی نسخه‌ای دیدم که از جهت بررسی مهرهای مالک جالب توجه بود. کم نیستند نسخه‌هایی که مهر مالکان فراوان بر خود دارند که آن هم جای بررسی دارند، اما نسخه مورد بحث، تکامل نقش و سجع یک مالک را نشان می‌دهد.

نسخه مورد نظر ما نسخه‌ای به قطع 17×10 با کاغذ روسی دارای واتر مارک، ۵۷ برگ، که بر چند برگ آغازین یادداشتها و تواریخ تولد فرزندان، و از صفحه ۴ پ دو رساله به چشم می‌خورد:

۱. طالع نامه مردان و زنان (۴ پ - ۴۴ پ)

آغاز: بسم الله الرحمن الرحيم

ستاره حمل مردان خانه مریخ است، شرف آفتاب است...

انجام: چون ازین بگذرد، عمرش به شصت و نه سال برسد.

انجام: تمت الكتاب بعون الملك الوهاب سنة ۱۲۲۵.

۲. نفال از قرآن (۴۴ پ - ۵۷ پ)

آغاز: أعود بالله من الشيطان الرجيم وعنده مفاتيح الغيب لا يعلمها إلا هو...

انجام: القصة در این نیت پشیمانی نیست، به مراد...

بر رساله دوم (که ۲۷ صفحه دارد) ۵ مهر به چشم می‌خورد:

بر صفحه ۵۳ پ مهر چهارگوش [یا یوسف ۱۲۲۶]

و بر صفحه ۴۹ / چهار مهر متعلق به یک نفر یعنی همان یوسف پیش گفته (ظاهراً

مالک کتاب) و مهرهای مختلف خود را بر روی یک برگ ثبت کرده است:

۱. مهر مربع مستطیل 12×9 م م با حاشیه‌ای زنجیره‌ای به تاریخ ۱۲۲۶ که همان مهر

صفحه ۱۹ رساله است.

۲. مهر مربع مستطیل 11×9 م م با سجع «یا یوسف» که متأسفانه به دلیل کم رنگی

مرکب پائین مهر، تاریخ خوانایی ندارد.

۳. مهر بیضی 22×15 م م با سجع «بنده آل محمد یوسف» ۱۲۵۶؟

۴. مهر بیضی 19×13 م م با سجع «چه روز قیامت... محمد به فریاد یوسف رسد

۱۲۶۲»

دو مهر مربع به سوی خارج کتاب و دو مهر بیضی به سوی داخل کتاب نقش شده‌اند. بررسی چهار مهر گوناگون از یکنفر با اختلاف تاریخ ۳۶ سال (۱۲۲۶ - ۱۲۶۲ هـ. ق) علاوه بر حرکت نقش و خط مهرها از سادگی به پختگی، حرکت فکری صاحب مهر را نیز نشان می‌دهد که مهر به مهر از استقلال خود کاسته، به وابستگی پیامبر اسلام نزدیکتر می‌گردد.

گرایش دو مهر نخستین به خارج از کتاب و دو مهر آخرین به داخل کتاب نیز نشان از تحوّل فکری مالک کتاب دارد.

اما اینکه بین صفحه ثبت مهر و مطلب آن صفحه ارتباطی باشد یا نه، می‌توان گفت که مهر مالکیت معمولاً بر صفحه آغاز و انجام متن و گاه بر صفحات آغاز و انجام کتاب نقش می‌بست، اما مهرهای ۵ گانه حاضر در محلّهای زیر آمده است:
تک مهر صفحه ۱۹ بر کنار تفال:

«قوله التّعالیٰ فَمَالُهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ، امام جعفر صادق (ع) می‌فرماید که: ای خداوند فال! ازین نیت باید گردیدن و طلب شغل دیگر بکن که درین نیت هیچ روشن نیست و کام تو از این برنیاید و ترا با غم آلوده دارد که دشمن در کار تو تعنه [کذا] خواهد زد، البته دست ازین نیت بدار، به مراد بررسی ان شاءالله تعالی».

اما اولین مهر مورد بحث ما بر کنار تفال:

﴿وَجَعَلْتَّ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا وَبَيْنَ شُهُودًا﴾ ای صاحب فال! این اندیشه بغایت نیکوست و کارها بنظام خواهد شد و درخت امید تو برآید و شادبهای تو بسیار خواهد شد و امید که داری برآورده شود و خرید و فروخت نیک بود و شرکت نیک باشد و اگر غایبی داری بسلامت باز آید».

بر صفحه نخست نسخه نیز مهر مالکیت «محمد» نامی با سجع «محمد صاحب مهر نبوت» آمده که متأسفانه تاریخ آن خوانا نیست.

تصویر مہرہا

آئینہ سیرا

وَبَيِّنَ شَهْرًا أَي صَاحِبِ نَالِ ابْنِ عَبْدِ شَيْبَةَ
بغایت نیکوست و کارها بنظم خواهد شد و در
امید تو بر آید و شاد یلای تو بسیار خواهد بستد
و امید که داری بر آورده شود و خرید و فروخت
نیست بود و شرکت نیست باشد و اگر غایبی داری
بسلامت باز آید بحسب آیه الْمُنَافِقِينَ فِي الذِّكْرِ
الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ أَي صَاحِبِ نَالِ ابْنِ عَبْدِ شَيْبَةَ
که کرده در اوصواب نیست صبر کن تا کار بسته تو
بکشاید بتوبه باز کرد تا کار تو نیک شود مثل
تو مثل موسی بدیغمبر است با فرعون الرشتاب کنی
کار تو نیک بحسب آیه وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَأَوْضَعُوا
النَّارَ أَي حَذَّ وَتَدَنَّا ابْنِ عَبْدِ شَيْبَةَ دیکر کن و از دست
غافل باش و از آن که در دین داری بکس نگوی تا بد
تاریخ

تصویر نسخه خطی